

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ ЗНАНЬ

УДК 343. 98

Питання методології будь-якої науки, в тому числі, криміналістики – складне, навіть, якщо схилитись до спрощеного, вузького розуміння чи інтерпретації методології. Тобто, коли під методологією розглядати винятково сукупність наукових положень про метод та методи наукового пізнання чи практичної діяльності [9,18; 4,171].

Зрозуміло, що це далеко не єдиний підхід науковців до цього поняття, і як видається, однобічний. Оскільки інші автори під методологією розуміють більше філософську, світоглядну сторону [2,17]; другі - отожднюють методологію з діалектикою [1,280], або історичним матеріалізмом [10,5], або загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки [13,135]; треті - вважають, що методологія є самостійною галуззю наукового знання, яка виходить за рамки філософського аналізу [12,156-157]; нарешті четверті взагалі і дещо вже безапеляційно заперечують методологію [6,8].

Але через обмеженість рамок цього дослідження не зупинятимемось на аналізі цих питань, оскільки вони слугують предметом науковзнавства і у певній мірі філософії права, а також теорії держави і права.

Тільки зазначимо, що незважаючи на різноманітність підходів до розуміння методології, її реальне значення полягає в тому, що вона, будучи більш високим, якісно новим рівнем узагальнень, сприяє досягненню об'єктивної істини, дозволяє проникнути в сутність процесів (ситуацій) і адекватно відобразити її, з'ясувати своєрідність предмета тієї чи іншої науки (теорії), розробити, якщо не ідеальну [3,82], то принаймні, сприйнятну для більшості науковців і практиків модель пізнання.

Критерієм наукової спроможності такої моделі є сполучення теорії та практики (емпірії), досягнення логічного зв'язку між загальним та конкретним, між тим, що пізнано і не підлягає сумніву, і тим, що має бути вивчено і перевірено [8,276].

Саме з позиції цих критеріїв виправдано і необхідно аналізувати методологію використання криміналістичних знань в суді, як складне і багатопланове утворення, під яким, як на мене, виправдано, розглядати систему понять, дефініцій, принципів, методів та прийомів як наукового пізнання, так і прикладного застосування цих знань під час судового розгляду кримінальних справ.

Увазі читачів, наразі, присв'ячено виклад авторського бачення, розуміння тільки декількох найелементарніших, але, як видається, таких, що утворюють базу, підґрунтя методологічних складових положень науки криміналістики, без з'ясування сутності яких, дослідження проблематики використання криміналістичних знань в суді є неможливим. Зокрема:

- що таке криміналістичні знання? Тобто – чи є у криміналістичній літературі дефініція „криміналістичні знання“?

- яка природа та походження (тобто джерела) цих знань?

Отже, чи є у правничій, першочергово, у криміналістичній літературі, дефініція „криміналістичні знання“ і якщо є, то яка її якість?

Із тих, більше сотні досліджених літературних джерел, є біля десятка, в яких тільки згадується словосполучення „криміналістичні знання“ чи „дані криміналістики“ (щоб більше до цього не повертатись, зазначу, що і українсько-мовна, і російсько-мовна семантика слів „знання“ і „дані“ – тотожна. Із цього можна робити закономірний висновок про тотожність понять „криміналістичні знання“ і „дані криміналістики“).

Тільки у трьох наукових працях виявив дефініцію „криміналістичні знання“ та виклад окремих їх аспектів. Їх автори професори Н.І.Клименко, Р.С.Белкін, В.А.Журавель [5,17; 7,64-65; 3,35].

Не цитуючи тексти їх визначень, необхідно зазначити, що згідно запропонованих визначень криміналістичних знань, вказаними науковцями (як і багатьма іншими) не виправдано обмежено сферу їх використання, зокрема, винятково, досудовим розслідуванням. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що у плані дослідження обставин справи судді також відіграють значну роль, а, іноді, й вирішальну. Отже, і в процесі судового розгляду можна і необхідно застосовувати вже те, що на сьогодні напрацьовано криміналістикою, окрім цього, існує потреба у розробленні нових криміналістичних рекомендацій, обумовлених специфікою встановлення істини в суді на відміну від цього ж процесу, але на досудових стадіях.

Крім цього, звідси випливає, що коло суб'єктів використання криміналістичних знань у судочинстві значно обмежене, оскільки серед таких ці автори розглядають тільки працівників органів дізнання, слідчих та експертів.

Разом з тим, виправдано серед суб'єктів використання криміналістичних знань розглядати й професійних суддів, прокурора – державного обвинувача і адвоката-захисника.

Врахувавши все це, метою цього дослідження є визначення поняття спеціальних криміналістичних знань на основі опрацювання семантики

ключових слів, використання сучасних криміналістично визначених категорій і термінів.

Основними завданнями, що підлягають вирішенню, є: 1) з'ясувати природу та походження криміналістичних знань та 2) охарактеризувати наявну в правовій науці загалом та криміналістичній зокрема дефініцію «криміналістичні знання» та проаналізувати її якість.

Отже, криміналістичні знання – це система наукових положень про пізнання предмета криміналістики, відображених у відповідних інформаційних джерелах (монографіях, підручниках, посібниках, статтях тощо) і призначених у використання працівникам органів дізнання, слідчим, прокурорам, суддям, адвокатам-захисникам під час судового дослідження і попередження злочинів. Під науковими положеннями криміналістики тут виправдано розглядати систему теоретико-емпіричних тверджень, думок, тез, правил, рекомендацій, методів щодо можливостей криміналістичних засобів у збиранні (формуванні), дослідженні й використанні судових доказів у кримінальному процесі. Що ж стосується судового дослідження злочинів, то це, як справедливо зазначає Р.С.Белкін, суб'єктно-діяльнісна конструкція, зокрема, діяльність щодо встановлення істини в процесі судочинства, здійснювана органами дізнання, слідством, судом, експертними установами, прокурорами – державними обвинувачами та адвокатами-захисниками.

У свою чергу, криміналістичні засоби це – конкретні об'єктивно наявні: способи, прийоми, заходи, спеціальні дії, власне технічні знаряддя (інструменти, прилади, пристрої тощо), які використовують відповідно до їхнього теоретично-методичного змісту у кримінальному судочинстві для досягнення його мети і виконання обумовлених нею завдань.

У зв'язку з цим необхідно, як видається, прокоментувати один аспект.

На перший погляд, що такого особливого і новаційного у щойно означених визначеннях? За великим рахунком, принаймні одне, суть якого полягає у потребі перегляду більшості методологічних складових науки криміналістики під кутом можливості й необхідності використання її знань у здійсненні правосуддя.

У більшість криміналістичних наукових, навчально-методичних праць різного формату (тому тільки у криміналістичних, що у наукових працях інших правничих галузей знань, навіть близьких криміналістиці, таких як кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, не кажучи вже про філософо-правові та теоретико-історичні правові науки, не те що тільки ці питання, а взагалі будь-які питання предмета та інших складових криміналістики, майже не згадуються) від дисертацій-

монографій до підручників-посібників, курсів лекцій тощо висвітлено традиційну, але більш ніж застарілу й помилкову позицію про те, що рекомендації криміналістики адресовані у використання винятково дізнавачам та слідчим (у широкому розумінні цього слова), тобто тим, хто безпосередньо здійснює досудове розслідування.

Разом з тим, на сьогодні, коли характер вітчизняного кримінального судочинства із переважно інквізиційного (розшукного) перетворюється у все більше змагальний, тобто коли не тільки де-юре, а й де-факто, центральною стадією цього процесу стає стадія розгляду кримінальних справ у суді, зрозуміло, що об'єктивно змінюється акцент у діяльності головних суб'єктів кримінального процесу.

Тобто саме у ході судового розгляду, його сторони: прокурор – державний обвинувач, адвокат-захисник, за активного сприяння судом, обумовленого наявним у нього обов'язку встановити істину у справі і прийняти у ній законне й обгрунтоване рішення, здійснюють дослідження всіх її обставин.

Іншими словами, процес дослідження у кримінальній справі, що має судову перспективу, досудовим розслідуванням злочину не завершується, а навпаки - ще активніше продовжується його судовим розглядом.

І було б примітивно вважати, що для забезпечення менш важливої стадії процесу – досудового розслідування (а виходячи навіть з того, що відповідно до презумпції невинуватості на досудових стадіях рішення про притягнення до кримінальної відповідальності обвинувачених осіб носить характер припущення, ніхто не заперечуватиме якщо не першоважливість, то принаймні, неоднорівневість цієї стадії, іншій стадії, зокрема, стадії судового розгляду), було б неправильно вважати, що криміналістичні рекомендації необхідні тільки слідчому та експерту, тобто реалізаторам менш важливого у кримінальному судочинстві, аніж суддям, прокурорам, адвокатам-захисникам, які кожен здійснюючи властиві їм функції, в сукупності сприяють у досягненні мети кримінального судочинства й вирішуюють, обумовлені нею завдання, передбачені ст. 2 КПК.

Навіть, якщо абстрагуватись від проблематики організації й планування судового розгляду кримінальної справи, як складових роботи суду, прокурора, адвоката-захисника, де криміналістика однозначно зобов'язана, виходячи із своїх голосно декларованих функцій допомогти їм у цьому (принаймні, це впливає зі змісту функції прикладного забезпечення криміналістичними засобами діяльності суб'єктів доказування), існує реальна потреба й можливість надання криміналістикою допомоги цим суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності також,

принаймні, у технічному та тактичному забезпеченні судово-слідчих дій.

Адже ніхто не заперечуватиме, що виконання судових допитів, оглядів, пред'явлень для впізнання, а за бажанням і всіх інших судово-слідчих дій, потребує не меншого, а можливо більшого, у порівнянні з досудовим розслідуванням, хисту і знань, і в неостанню чергу – криміналістичних.

Хтось може не погодитись, вважаючи, що розкриття злочину – це найскладніший аспект у кримінальній справі. Цього ніхто не оспорує. Але якщо проаналізувати можливі й часто наявні на практиці судові ситуації, коли свідки, потерпілі, підсудні або повністю відмовляються від раніше даних показань, або різноракурсно їх змінюють; коли матеріали досудового слідства неякісні, одержані з порушеннями закону тощо; якщо також врахувати особливості перебігу публічного судового процесу; майже повну відсутність можливості застосувати фактор раптовості, використати різні психологічні та логічні хитрощі, „пастки”, якими масово оперують на досудовому розслідуванні, то все це засвідчує той факт, що доказування у суді є також не легким і не простим, а таким, що, безумовно, потребує уваги криміналістики.

Шукаючи підстави для найоптимального визначення „криміналістичні знання” закономірно (оскільки проблему джерел криміналістики і отже і її знань, обійти неможливо) наштовхнувся на доволі заплутаний комплекс питань, зокрема щодо понять „спеціальні знання”, „правові”, чи б пак, „юридичні знання”, „професійні знання”, „техніко-криміналістичні”, чи по-іншому „спеціально-криміналістичні, знання”.

У міру можливостей ми проаналізували їх, а також провели певні співвідношення.

Якщо вести мову про кримінальне судочинство, то як видається, поняття спеціальні знання запроваджені саме стосовно дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів-захисників, і більше того, у певному розумінні, навіть, у протиставлення (правовим) юридичним знанням.

Поширеною є позиція, що правові знання, у контексті реалізації кримінального судочинства, не належать до спеціальних знань.

Для тих, хто професійно здійснює кримінальне судочинство, правові (юридичні) знання виступають обов'язковими, повсякденно необхідними, без них ці особи не у змозі нормально виконувати свої службові функції.

Правові (юридичні) знання – це знання осіб, відповідальних за здійснення кримінального судочинства, зокрема, за реалізацію повноважень щодо кваліфікації суспільно-небезпечних діянь і виконання процесуаль-

них норм, застосування тактики провадження слідчих дій і усієї методики розслідування (судового розгляду) злочинів. Наведений перелік виступає загальною кваліфікаційною характеристикою особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора і судді (однак хоча звернути увагу, що в цьому переліку поки що відсутня згадка про техніко-криміналістичний аспект фаховості відповідних суб'єктів).

У зазначеному аспекті правові знання – це відповідний спектр знань наук кримінального, кримінально – процесуального права і, частково, криміналістики.

Чи допустиме запрошення “зі сторони” осіб, які володіють юридичними знаннями з конкретних галузей права для надання з цих питань допомоги судді, прокурору, слідчому чи дізнавачеві?

Традиційна відповідь на це запитання – „ні”, оскільки це ставило б під сумнів здатність вищезазначених суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності виконувати свої професійні обов'язки під час провадження у справі. Це означало б їхню недостатню компетентність у вирішенні конкретних правових питань.

Саме тому, до недавнього часу існувала преюдиція, що особа, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа, є належним фахівцем з усіх галузей права України, а, отже, залучати як спеціалістів до розслідування злочину чи розгляду в суді кримінальної справи інших юристів – неправомірно.

Цей висновок дотично впливає і з роз'яснень Пленуму Верховного Суду України. Зокрема у постанові № 8 від 30.05.1997 р. (п.2) зазначено на неприпустимість порушення перед експертом правових питань, які не віднесені законом до його компетенції [11].

Однак необхідно визнати, що роз'яснення цієї постанови на сьогодні потребують уточнення.

Вивчивши у вищому навчальному закладі цивільне, господарське, трудове, міжнародне тощо право і деякі інші галузеві правові науки, слідчі, прокурори, судді, безумовно, у змозі зорієнтуватись у нескладних юридичних питаннях відповідної галузі права.

Однак, останнім часом законодавство суттєво ускладнилось і розширилось, охоплюючи практично всі сфери діяльності. І цей процес триває.

Це, своєю чергою, призвело до того, що і серед юристів існує спеціалізація.

Погодьмось, що дізнавачу, слідчому, прокурору, судді нині важко самотійно вивчити і зорієнтуватись в тих чи інших детальних питаннях

окремих галузей права, наприклад, у фінансово-кредитних, цивільно-правових, адміністративних відносинах.

Окрім того, зазвичай, ці питання становлять предмет доказування у кримінальній справі і їх встановлення вимагає не тільки аналізу фактичних обставин та наукового обґрунтування висновків, але і аналізу інколи дуже розгалуженої і складної нормативно-правової бази, яка регламентує ці питання.

Отож ті, хто здійснюють провадження у кримінальній справі на будь-якій її стадії не повинні ігнорувати знання юристів, що спеціалізуються у певній вузькій сфері правової діяльності, яка виходить за межі професійної діяльності слідчого, прокурора, судді, адвоката.

Саме тому, як видається, виправдано частину правових знань особливо високого рівня складності, тобто, поза межами, так званих, професійних знань слідчого, прокурора, судді також вважати спеціальними знаннями.

Для використання цієї частини (особливо складних) правових знань, вже як спеціальних, виправдано скористатись допомогою спеціалістів-правників із інших галузей вітчизняного права.

Які ж це особливо складні правові знання? Ще одне оціночне поняття.

Зрозуміло, що критерій цієї оцінки буде завжди суб'єктивно-індивідуальним конкретній ситуації. Коли суб'єкт правозастосування виявляє, що його знання, по-перше, недостатні, а по-друге, його міркування не можуть бути взяті за основу прийняття ним рішення, оскільки відповідні правила, інструкції, інші підзаконні акти, закони вимагають кваліфікованого їх обґрунтування з боку відповідного спеціаліста – виправдано - потрібні для вирішення справи правові знання вважати особливо складними як для суб'єкта її провадження, а отже спеціальними і як такими, що потребують допомоги відповідного спеціаліста-правника.

Отже, частина особливо-складних правових знань (т. б. знань інших галузей права, окрім кримінального і кримінально-процесуального права і криміналістики, кримінології, оскільки вони складові професійних знань слідчого тощо) також є спеціальними знаннями.

Виникає запитання, а що ж це за професійні знання?

Професійні знання слідчого, прокурора, судді (наголошую, у контексті здійснення кримінального судочинства) – це частина вже згадуваних правових знань, утворених сукупністю, першочергово, знань кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, а також певна частина знань інших галузей юридичної науки і права, набутих

ними під час фахової підготовки, використання яких не потребує сторонньої допомоги.

Професійні знання у вищезазначеному контексті – неспеціальні знання. Ними повинні володіти всі суб'єкти, що вправі здійснювати провадження у кримінальних справах і жодна допомога як спеціалістів зі сторони – процесуально недопустимо.

На цьому можна було б поставити крапку, зробивши висновок, що криміналістичні знання працівника органу дізнання, слідчого, прокурора, судді – це частина його професійних знань, але поза межами спеціальних.

Однак, і серед професійних знань є спеціальні знання. Йдеться про т.з. спеціальні неправові знання, тобто техніко-криміналістичні знання. Те що ці знання неправові – це тільки умовно, оскільки їх застосування також має правову основу.

До спеціальних у цьому контексті належить відповідна частина залучених і адаптованих криміналістикою до потреб судочинства знань судової медицини, судової хімії, фізики, пожежної справи, автосправи, філології, педагогіки, лінгвістики, математики, інформатики тощо, якою володіють і повинні володіти та вміти використовувати як фахові техніко-криміналістичні знання слідчі, прокурори, судді.

Зокрема, знання судової медицини адаптовані у судове зброєзнавство (балістику), слідознавство (трасологію), габітологію. Погодьмось, що характеристики слідів застосування вогнепальної, холодної та інших видів зброї на такому об'єкті як тіло людини повинні знати не тільки судові медики як спеціалісти, а й слідчі, прокурори, адвокати. Згадаймо також те, що слідчий, прокурор, суддя, адвокат зобов'язані вміти використовувати відповідні, адаптовані криміналістикою для вирішення завдань кримінального судочинства, знання хімії, фізики, філології тощо, зокрема, коли об'єктом судового пізнання й дослідження виступають документи з ознаками матеріальних підроблювань способами витравлювань, змивань, різноманітні рукописи та ін., щодо яких необхідно встановити автора чи виконавця. Вони також повинні розуміти, а отже вміти діагностувати й ототожнювати ті чи інші прояви відображення механізму слідоутворення в навколишній обстановці, а основи цих знань запозичені з фізики, хімії. Особи, які здійснюють провадження у кримінальних справах також повинні вміти обирати відповідні методи та способи або для безпосереднього виявлення й фіксації трасологічних слідів, або ж для оцінки технічної допустимості та змістовної достовірності застосування кимось цих способів та методів.

Отже, за природою і суб'єктами використання, криміналістичні знання – це професійні знання, утворені поєднанням частини правових та частини спеціальних знань, якими оперують дізнавач, слідчий, прокурор, суддя, адвокат-захисник під час провадження у кримінальних справах.

На завершення необхідно зазначити, що залишилось без розгляду головне питання практичного аспекту методології використання криміналістичних знань у судочинстві – зокрема, аналіз системи криміналістичних методів і прийомів, які можуть і повинні бути використані у ході судового розгляду кримінальних справ.

Виклад цих аспектів потребує окремого дослідження.

Спеціалістам зрозуміло, що, за суттю, фактично ці методи і прийоми знаходять своє відображення в застосуванні різноманітних техніко-криміналістичних, тактико- і методико-криміналістичних наукових положеннях та розроблених на їх основі криміналістичних засобах судового дослідження обставин справи й встановлення у ній об'єктивної істини.

Цими засобами, у спрощеному розумінні, виступають, першочергово, комплекси тактичних прийомів виконання відповідних судово-слідчих та інших судових дії (як процесуальних, так і непроцесуальних), що можуть бути застосовані залежно від суб'єкта судового дослідження та особливостей ситуацій цього дослідження; це також рекомендації щодо організації й планування судового процесу з позиції суду та участі у ньому прокурора та адвоката-захисника, а також щодо найефективнішої й найраціональнішої поведінки цих суб'єктів, у контексті належного виконання ними обов'язку встановлення, вже згадуваної, істини у справі та ін.

1. Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания. – М.: Наука, 1972. – 320 с.
2. В.И. Ленин и методологические вопросы современной науки. – К.: Наук. думка, 1971. – 206 с.
3. Журавель В.А. Проблемы теории та методологии криміналістичного прогнозування. – Х.: Право, 1999. – 304 с.
4. Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. – Х.: Основа, 1994. – 321 с.
5. Клименко Н.И. Криміналістические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: Учеб. пособие. – К.: Выща шк., 1990. – 103 с.
6. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки //Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. тр. /АН УССР. Ин-т гос-ва и права. – К.: Наук.думка, 1990. – С.5-19.
7. Криміналістическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В.Аверьяновой и

- Р.С.Белкина. – М.: Новый юрист,1997. – 400 с.
8. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.Л. Современная социология права. – М.:Юристъ, 1995. – 297 с.
 9. Мостепаненко М.В. Философия и методы научного познания. – Л.: Лениздат, 1972. – 263 с.
 - 10.Очерки методологии познания социальных явлений. – М.: Мысль, 1970. – 344 с.
 - 11.Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.97 із змінами, внесеними згідно Постановою Пленуму Верховного Суду України № 15 від 25.05.98 //Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – Х.: „Одіссей”, 2003. – 432 с.
 - 12.Стефанов Н. Теория и метод в общественных науках. – М.: Прогресс, 1967. – 271 с.
 13. Яновская С.А. Методологические проблемы науки.-М.:Мысль, 1972.-280 с.

Kohutych I.I.

Separate aspects in methodology of using criminalistic knowledge in judicial examination of criminal knowledge

In this article the author analyzes some aspects of methodology of using criminalistic knowledge in judicial examination of criminal knowledge on the basis of analyzing of special literature and judicial practice. The main attention was attracted to the following questions: what is the “criminalistic knowledge”? What is the structure of this knowledge? Is it possible to divide the inner plurality of the composing elements of knowledge into certain kinds (to classify them, etc)?

Key words: methodology, criminalistic knowledge, assize of criminal cas